

FEUERBACH FELSEFESİNİN ÖZÜ: DİN SANILAN PAGANİZM

Yrd. Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ*

Özet/Abstract

Feuerbach din hakkındaki görüşlerini Hıristiyanlıktan yola çıkarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre Hıristiyanlık din'in en üst aşamasıdır. Bu yüzden Hıristiyanlığı anlamının dini anlamak olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre insanın tanrı dediği şey aslında bizzat insanın kendisidir. İnsan, özlemleri ve umutları doğrultusunda Tanrıyı şekillendirmiş ve bu Tanrı Hıristiyanlıkla insanın bedenlenmesi olarak ortaya çıkmıştır. O aşkın (transendental) bir Tanrıya değil insan olan bir tanrıya inanmaktadır.

Feuerbach'ın bu yaklaşımları paganizmi açıklama noktasında önemli görülebilir. Çünkü insanın üreteceği her Tanrı sadece put olacaktır. İnsandan aşkın olmayan Tanrı insanın zaaflarını ve eksikliklerini taşıyacaktır. Oysa insanlık tarih içerisinde hep bir mükemmel tanrı tasarımına yaslanmışlardır. Putlar bile bu mükemmellik tasarımıyla var olabilmıştır. Bu mükemmellik tasarımının kaynağı eksik olan insan olamaz. Mükemmellik ancak mükemmel bir varlıktan gelebilir. Bu varlık insandan başka olmalı ama ondan ayrı olmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Paganizm, Tanrı Nedir?, Feuerbach and Paganizm, Put Ve Tanrı, İslam ve paganizm, Hıristiyanlık, Din, Din Ve Paganizm, Kadın ve Tanrı,

THE CORE OF FEUERBACH'S PHILOSOPHY: PAGANISM AS A RELIGION

Feuerbach depends on Christianity about his opinion. But He have deal with God as a Human, He don't believe an transcendental God. He accepted that all religion had reached the biggest stage within Christianity. But his opinion not explain to religion soul. We can be able to accept his opinion showed only Paganism's soul. He turns around only Christianity features. Therefore he stays narrow lines while to dealing with to religion. He don't know real Religion and it's features.

Key words: Paganism, What's God, Feuerbach and Paganism, God and İdol, God and statue, İslam and Paganism, Christianity, Religion, Religion and Paganism, Woman and Religion

I. GİRİŞ

Feuerbach'ın "Hıristiyanlığın Özü" adlı eseri ilk elde Hıristiyanlığa ilişkin değerlendirmeler içeriyor görünse de aslında Feuerbach Hıristiyanlık olarak öne çıkan fenomenen yola çıkarak din olgusunu değerlendirmektedir. Buradan onun Din ile ilgili bütün yaklaşımlarının Hıristiyanlık eksenli olduğunu çıkarmamız mümkün. Bu ise onun yaklaşımlarının tutarlılığı hakkında ciddi eleştirilere uğramasını getirebilir. Hele

* -Yrd.Doç.Dr.,Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim Üyesi

Hıristiyanlık gibi zaten kendisinde şaibe bulanan bir dinden¹ yola çıkıp bütün bir dinsel geleneği kritize etmeye çalışması başlıbaşına bir problem olarak değerlendirilebilir. Yaklaşımlarının sınırlı ve sığ olması gibi bir olumsuzluğu da barındırabilir içerisinde. Bunları ileride değerlendirmeye çalışacağız.

Feuerbach'ın Hıristiyanlık (Din) hakkındaki yaklaşımları kutsal kitabın bizzat kendisine mi yoksa Kilise teolojisine mi dayanmaktadır? Bunu kestirmek zor. Çünkü Kilise teolojisi ile Kutsal kitabı ayrı tutan bir felsefi eğilim her zaman bulunmuştur.

Feuerbach'ın Din hakkındaki değerlendirmelerini üç kategoride ele alabiliriz. Birincisi Kilise teolojisi ve uygulamaları, ikincisi Kutsal Kitabı kendince okuyarak ulaştığı kimi sonuçlar ve üçüncüsü de hayatta din diye ortaya çıkan bireysel ve toplumsal anlayışlar. Feuerbach dini ele alırken bu üç esasa yaslanmaktadır.

Feuerbach Din karşıtı değildir ancak onun din dediği insanın merkezde olduğu insanın ürettiği bir fenomendir. Bu din Hıristiyanlık olarak kemal bulmuş ve İnsan Hıristiyanlıkta özetlenmiştir. Hıristiyanlığın bütün inanç sistemini kendi anlayışı ile yeniden ele almış ve kendi anlayışı çerçevesinde yeniden biçimlendirmiştir. Bu anlamda Feuerbach Hıristiyan teolojisini reddetmemiş ancak ondaki Tanrı/insan ayrımı olarak değerlendirilen şeylerin hepsini İnsan/Tanrı anlayışı bağlamında ele almış ve öne çıkarmıştır. Ateizme, Panteizme, Paganizme ve Şüphecilğe karşı çıktığını belirtmiştir. O, insana inanma bağlamında Dine, Tanrıya, İsa'ya, Meryeme, inanmıştır. Çünkü ona göre bütün bunlar insanın mükemmelliğinin ürünüdür. İnsan ürünü olarak bu mükemmelliğin üzerindeki tortuları kaldırmayı denemiştir.

Şimdi Feuerbach'ın anlayışına yakından eğilelim.

II. İNSAN OLARAK TANRI

Feuerbach Tanrı'yı insanın kendisi olarak ele almaktadır. Tanrı aslında İnsanın kendisidir. Onun bu yaklaşımına ilham veren şey Hıristiyanlığın Tanrının insan şekline bürünme anlayışından beslenmektedir. İsa'nın Tanrının oğlu olarak nitelendirilişi onun anlayışının çıkış noktasını oluşturmaktadır.²

Feuerbach'ın tezini yasladığı argümanlar orjinal sayılmaz. İlkçağ felsefesinde de

¹ -Hz. İsa'nın orjinal olarak asla bir Tanrı ve oğul olarak görülmediğini bunun tarih içerisinde Kilisenin dejenerasyonu ile geliştiğini kabul eden oldukça güçlü bir eğilim bulunmaktadır. Biz burada bu tartışmalara girmeyeceğiz. İsa'nın nasıl Tanrı haline getirildiğini siyasi sosyal ve iktisadi açıdan irdelemek bu çalışmanın konusu değildir. Din'in özünde Aşkın bir Tanrı tasarımı bulunmaktadır. Bu kısaca Tevhidi din, ya da İbrahimi din diyebileceğimiz kavrama tekabül eder. Bu din Adem ile başlamış bir dindir. Feuerbach bunun tam tersi olarak Tanrıyı insandan başka görmenin bir sapma olduğunu belirtmektedir. Biz bunu çalışmamızda tartışarak belli bir zemine oturtmayı denedik. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Armstrong Karen, Tanrının Tarihi, Çev. Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ankara, 1998, Ataurrahim Muhammed, Bir İslam Peygamberi Hz. İsa, çev. Kürşat Demirci, İstanbul, 1985, Rubenstein Richard L., İsa Nasıl Tanrı Oldu, Çev., Cem Demirkan, İstanbul, 2004

² -Feuerbach, Hıristiyanlığın Özü, Çev. Devrim Bulut, shf. 12, Ankara-2004

benzer vurgular yapılmıştır.³

Şimdi Tanrının oğul edinmediğini söyleyen İslam dinini hesaba kattığımızda Feuerbach'ın Hıristiyanlıktan kalkarak din genelleme yapması, hele bu din genellemesine esas teşkil eden şeyin Tanrının insan suretinde görünüşü olması konuyu değerlendirirken ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini anlatan önemli bir veridir.

Feuerbach Hıristiyan Kilisesinin inanç esası olan Teslis'i bile insanı açıklamada kullanmaktadır. Feuerbach insandaki teslisten bahsetmektedir. İnsandaki teslis dediği aslında Agustinusun Tanrının görünümüne ilişkin Akıl, irade ve Kalb ayrımı şeklindeki ayrımın aynıdır. Burada Feuerbach insanı insan yapan üç şeyin Mantık İrade ve Kalb olduğunu belirtmektedir. Mantık düşünce gücü, İrade eyleme gücü ve Kalb sevmeye gücüdür. Bu Teslis İnsan denilen varlığı ortaya koyar. Hıristiyanlık buna Tanrı der. Feuerbach yaklaşımlarının çoğunda Luther'den aktarımlarda bulunur. Bu onun Luther'in yaklaşımlarından derin bir biçimde etkilendiğini göstermektedir.

Feuerbacha göre İnsanın Tanrısı kendisi ile sınırlıdır. Yani her insanın Tanrısı kapasitesi oranındadır.⁴ Sosyal eğilimlerden örnekler vererek her sosyal yapının kendine uygun tanrıları olduğunu vurgulamaktadır.⁵

Adalet iyilik ve bilgelik'in Tanrı olmasa da bir değer olduğunu söyleyen Feuerbach, Tanrıyı inkar etmek bu değerleri inkar etmek anlamına gelmez demektir.⁶ Fakat bu kavramların neden bir değer olduklarını açıklamamaktadır.⁷ Feuerbach Dinin temel tezinin insan ile hayvan arasındaki farka dayandığını söylemektedir.⁸ Kendisi de bunu kabul etmekte ve hayvanı *tür*, insanı *birey* olarak değerlendirmektedir. İnsanı *tür* olmaktan çıkararak şey onun bilincidir. Bilinç kendi türü ve varoluş şekli hakkında da düşünebilmektedir.

Bu yaklaşımlarıyla Feuerbach insanı hiçleyen bir tanrı anlayışını da eleştirmiş olmaktadır. Tanrıyı yüceltme adına insanın yoksayılması aslında pagan dinlerin bir çoğunun ortak noktasıdır. Bütün peygamberler aslında bu anlayışla mücadele etmişlerdir. İnsan/tanrı dengesi ilahi aslı mesajın özünü oluşturmaktadır.⁹

Feuerbach bu noktada Ruhbanlığı da eleştiriyor.¹⁰ Ancak buradan yine Ruhbanlığa varan bir yola koyuluyor. İnsan kendi onurunu ne kadar ayaklar altına alırsa

³ -Gökberk Macit,Felsefe Tarihi,shf.27

⁴ -Hristiyanlığın Özü, çeviren Devrim Bulut, Ankara,2004 shf.36

⁵ -a.g.e,s.46

⁶ -a.g.e,s 46

⁷ -Çünkü aşkın bir tanrıyı hesaba katmadığınızda bu kavramları belli bir zemine oturtmanız ve açıklamamız güçleşecektir.

⁸ - a.g.e,s.22

⁹ -İncilde İnsan için Sebt gününün Rabbi ifadesi kullanılmıştır.-a.g.e,s,Petrus-6), Müslümanlar Hacca gidenler için Tanrının misafirleri ifadesini kullanırlar.

¹⁰ - a.g.e,s 52

o kadar Tanrısını bulur diyor.¹¹ Dine göre Tanrı iyidir, insan kötü ve ahlaksızdır.¹²

O bu anlayışı eleştiriyor. İnsanın doğuştan kötü olamayacağını ispata girişiyor.¹³ Ancak burada da dejenere edilmiş dinin dejenere edilmiş anlayışından yola çıkarak din hakkında genellemeler yapma gibi bir yanlışlıktan kurtulamıyor. Onun bu tepkisini biz insanın asli özü ile dejenere edilmiş yaklaşımlara verdiği tepki olarak ele almak eğilimindeyiz. Çünkü insan'ı kendine yabancılaştıran ve çirkinleştiren en önemli etkenlerden birisi de dejenere edilmiş din ve dejenere edilmiş dünya görüşleridir.

“Kendi türü ve varoluş şekli hakkında düşünen varlıklar diğer şeylerin ve onu düşündüren varlıkların doğasını anlayabilir”¹⁴ “Bilim türün bilincidir”¹⁵

Bilinçle içgüdü arasındaki fark şudur ona göre. Hayvan varoluş şekli ile sınırlanmıştır. Yani hayvan kendi sınırlarını aşamaz. İnsan ise varoluş şekli ile sınırlanmamıştır.

Kendi istekleri doğrultusunda yaşamak doğru, mükemmel ve tanrısaldir. Bu varolmak anlamına gelmektedir. Varolmak düşünebilmek (mantık), isteyebilmek (irade) ve sevebilmek (kalb) ile ilgilidir. Hepsi istemek içindir. İnsan özgürlüğü istemektedir.¹⁶

Feuerbach kötünün insanın kendine ters düşmesi sonucu ortaya çıktığını söylüyor. Günah kişinin kendisiyle ters düşmesi sonucu ortaya çıkar.¹⁷ Burada kötünün ortaya çıkışını da anlamış oluyoruz. Ancak insanın neden kendisi ile tersleştiğini açıklamıyor.

İnsan ufkunu geçemeyeceği için kendine benzer olan şey dışında bireyler düşünemez. Onları üstün, farklı ve yüce görebilir ama kendi türünden farklı düşünemez.¹⁸

Hiçbir şey kendi sınırını aşamaz.¹⁹

Tanrıdan zat olarak değil nitelik olarak sözetmenin bunu gösterdiğini belirtiyor.²⁰ Dinin esaslarının insanın esaslarıyla özdeş olduğunu belirtiyor.²¹ Feuerbach insanların evlerde yaşadığını Tanrıların ise mabedlere hapsettiğini vurguluyor.²²

¹¹ - a.g.e,s 53

¹² - a.g.e,s 53/Ancak İslam insanın saf ve temiz olduğunu söyler. K.Kerim

¹³ - a.g.e,s 54

¹⁴ - a.g.e,s 22

¹⁵ - a.g.e,s 22

¹⁶ - a.g.e,s 23

¹⁷ - a.g.e,s 54

¹⁸ - a.g.e,s 34

¹⁹ - a.g.e,s 36

²⁰ - a.g.e,s 43-44

²¹ - a.g.e,s 45

²² - Tanrının her yerde hazır ve nazır olduğunu vurgulayan İslam bu yaklaşıma uymaz. Ancak sınırlı da olsa Tanrı ile insanın ortak paydalarına vurgu yapar. Örneğin camiye Allah'ın Evi denir ama Müslümanlar için ibadet hayat boyunca Tanrı uğruna yapılan bütün eylemlerdir. Cami'nin sosyal ve siyasi boyutu vardır. Cami namaz kılmak için yapılmamıştır. Toplanmak ve biraraya gelmek için yapılmıştır. Ayrıca kimi rivayetlerde Hacca gelenler için Tanrının misafirleri ifadesi kullanılmıştır ki bu Tanrı ile İnsan

Feuerbach insanın zaman içinde gelişen ve değişen bir organizma olduğunu kabul ediyor.²³

İnsanın Tanrı edinişi zaman içinde gelişmiş ve değişmiştir. İnsan da zaman içinde gelişmiştir. İnsanın Tanrısı önceleri nesne iken (putperestlik) daha sonra özne olarak öne çıkmıştır.

Ona göre iki tür nesne vardır. Duyusal nesne ve dinsel nesne. Duyusal nesne insanın dışında, dinsel nesne ise içindedir. Bu yüzden aslında Hıristiyan teolojisi de tanrının içimizde olduğunu ve içimizdeki şeyin daha iyi bileneceğini ve kavranacağını dile getiriyor.²⁴

Din insanın kendine tapma biçimidir. Bunu önceleri fiziksel nesnelere Tanrılaştırarak daha sonra ise kendini tapılacak bir nesne haline getirerek ortaya koymuştur.²⁵

Geçmişten bugüne gelen farklı Tanrı tasavvurlarının olduğu şeklindeki anlayışı bu şekilde cevaplandırmış oluyor. Ancak toplumlarda görülen farklı tanrı tasavvurları yoktur. Tek Tanrı fikri bütün bir insanlık tarihinin temel anlayışıdır. Bunu ileride değerlendireceğiz.

III. İNSAN / TANRININ SABİTELERİ

Feuerbach İnsanı Mantık, İrade ve Kalb olarak ayırıyor. Tanrıyı da Bilginin, Ahlak/Hukukun ve Sevginin tanrısı olarak üç kısımda ele alıyor. O Bilginin, Ahlak/Hukukun Tanrısını değil, sevginin tanrısını övüyor ve önemsiyor. Bu yönüyle insanın sevgi yönünü öne çıkarıyor. Bilginin Ve Ahlakın Tanrısının katı, kuralcı ve sınırlı olduğunu oysa Kalbin Tanrısının sınırsız olduğunu vurguluyor. Bu noktada Hıristiyan teolojisini genel geçer ve temel bir yönelim olarak görüyor. Buradan yola çıkarak Sevginin tanrısının insana merhamet ettiği için kendisini feda ettiğini (İsa) söylüyor.

Feuerbach'a göre İnsanın kendini bilmesi Teslisi bilmesi anlamına gelmektedir.²⁶

1. Bilginin Tanrısı-Tanımlanan Tanrı

Mantık Tanrıyı tanımladığı için o Tanrıya bağımlı değildir. Tanrı ona bağımlıdır. Akıl ile biz sadece Tanrıyı değil diğer doğal varlıkları da ele alırız."akıllı insan doğanın yanında kendini bile unuttur" Bilgi bir böcek ile Tanrıyı anlamayı eşit görür. Oysa dinin asıl bilgisi insanın kendini yani özsel doğasını doğrulamasıdır.²⁷ Tanrının doğası

arasındaki ilişkinin simgesel dille ifadesidir. Kuranda bu tarz simgesel ifadelerin aşkın bir yaklaşımın insanın anlam dünyasına indirilerek insan tarafından algılanması amacıyla ortaya konulduğu söylenebilir.

²³ - a.g.e,s 45...58

²⁴ - a.g.e,s.35

²⁵ - a.g.e,s 37

²⁶ - a.g.e,s 92

²⁷ - a.g.e,s 74

bilginin doğasından bu anlamda farklı olmak durumundadır. İnsanın huzur bulacağı yer dinin özünü oluşturmaktadır. Huzur arar din. Huzuru kendime yabancı bir varlıkta bulmam mümkün değildir.²⁸ Huzuru Tanrıda bulurum²⁹ Çünkü Tanrı benden ayrı benden başkası değildir.³⁰ tanrıyı bulamazsan huzuru da bulamazsın³¹ Her şey doğduğu varlığın içinde huzur bulur. Bu açıdan bakıldığında aslında insanın Tanrıdan kopması onun kendinden kopması anlamına gelecektir. İnsanın Tanrıyı inkar etmesi kendini inkar etmesi anlamına gelecektir. Feuerbach bu yüzden şüpheci ve ateistleri insanı anlayamamakla suçlamaktadır. Şüpheci maddeci ve panteistler insanı sınırlandırdıkları ve insana inanmadıkları için onu anlayamamaktadırlar. Ancak yaklaşımlarının panteizme çalan yanlar taşımalarına rağmen Panteistleri de insanı anlamamakla suçlar.³²

Din huzur verense, bu huzur Bilginin Tanrısında bulanamaz.

2. Etik/Hukuki Tanrı

Etik doğamız kendimizle çatışan bir yapıdır. İnsan günah ve çirkin şeyler ile çatışır. Çünkü o yönü saf değildir. Çatışma saf olmamanın bir belirtisidir. Bu noktada kötüyü mahkum eder. Bu çatışma durumu insanı üzer. Bundan kurtulmanın yolu ise sevgidir. Birey olarak insana sevgi duyularak bu geriliminden kurtulabilir insan.³³ Bilgi kural koyar, oysa merhamet Kalbin işidir. Kurallar beni soyut bir varlık olarak doğrularken sevgi, beni gerçek varlık olarak doğrular. Kurallar günahkar ve değersiz olduğumu söylerken, sevgi insan olduğumu söyler. Kurallar insanı bağlarken sevgi özgür bırakır. Sevgi insanı Tanrı yapar, Tanrıyı da insan. Tanrı etikten de hukuktan da öte bir varlıktır; kuralların katılığını aşar. Yalnızca etik olsaydı hiçbir suçu affetmezdi. Ancak O, günahı affederek soyut etik'i reddetti.³⁴

Soyut varlıklar değil sadece yaşayan varlıklar merhametlidir. Buradan Tanrının yaşayan bir varlık olması gerektiğini belirtiyor. Merhamet ise duyusal yaşamın adaletidir.³⁵ Din duyusal yaşamdan çıkmıştır.³⁶

²⁸ -Aşkın Tanrı tasarımıdaki Tanrının insandan başka bir varlık olması onun yabancı olması anlamına gelmemektedir. Bunu ileride değerlendireceğiz.

²⁹ - a.g.e,s 72

³⁰ - a.g.e,s 73

³¹ -a.g.e,s.74

³² -Burada Feuerbach'ın yaklaşımlarını bir panteizm olarak düşünenler olabilir.Ancak Panteizmle Feurbach arasındaki temel fark Panteistlerin Tanrıyı herşeyin merkezine koyarak her varlığın tanrıdan bir parça olduğunu varsaymaları ,Feuearbachın ise Tanrının İnsanın bir görünümü insanın bir parçası hatta insanın kendisi olduğunu vurgulamasıdır. Panteizmde Tanrı evrenleşirken (insan, hayvan, bitki, madde) Feuerbachta İnsan Tanrılaşmıştır.

³³ a.g.e,s.76

³⁴ - a.g.e,s.77

³⁵ - a.g.e,s.78

³⁶ -Feuerbach bu yaklaşımlarıyla Lutherden oldukça etkilenmiştir. Savlarını çoğunlukla Luther ve Agustinusa dayandırmaktadır. Ancak Protestanlığı yine de bir sapma olarak görmektedir.

Ancak Feuerbach insan'ın özünü bu yönün (ahlaki/hukuki yön) oluşturmadığını belirtmektedir. Bunun sebebi de sanırız insanın özgür bir varlık olmasına rağmen neden kendini kurallarla, yasaklarla sınırlandırdığı şeklindeki soruya muhatap olacağını bildiğinden dolayıdır. Feuerbach bu açmazı böylece aşmayı denemektedir.

3. Bir Sevgi Ve Kalb Olarak Tanrı

"İnsanın Tanrı ile ya etik kurallarca belirtildiği üzere kendi öz doğasıyla uzlaşmasını sevgi bilinci sağlar."³⁷

Feuerbach Tanrının bedene gelmesini Tanrının kendini dışı vurumu olarak anlıyor. İsa olarak tanrı insana inmiştir diyor. Burada Kilise öğretisini kendince anlamlandırmaya ve belli bir temele oturtmaya çalışıyor. Bedene gelmeyi İnsanın tanrılaştırılması şeklindeki anlayışına delil olarak sunuyor.³⁸

Ve Tanrıyı "Acı Çeken Tanrı" olarak öne çıkarıyor. İnsan başkaları için acı çekenleri Tanrılaştırmaktadır.³⁹ Acı çekmeyi ve dünyevi lezzetlerden uzaklaşmayı öneriyor.⁴⁰ Tanrı benim için acı çekerken bu adı dünyadan nasıl keyif alabilirim.⁴¹ Buradan Ruhbanlığa varıyor.

IV. İMGE VE TANRI, İSA AZİZLER VE ONLARIN İMGELERİ

Feuerbach oğul imgesinin tanrının imgesi olduğunu ve azizlerin imgelerinin ise bu imgenin bir çoğaltımı olduğunu söylemektedir.⁴² Burada azizlere tapınmanın aslında temelde Tanrının imgesine tapınmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır.⁴³ Ayrıca insanın imgelerle mutlu olabileceğini söylemektedir.

V. VAHİY

Feuerbach söz ve Tanrısal sözün Kutsallığını İncili temel alarak ortaya koymayı denemektedir. Çok net şeyler söylememektedir bu konuda.

³⁷ - a.g.e,s.78

³⁸ - a.g.e,s.78

³⁹ -a.g.e,s.88

⁴⁰ - a.g.e,s.90

⁴¹ - a.g.e,s.90

⁴² - a.g.e,s.103-104

⁴³ -İslamın zuhuru sırasında Arap yarımadasındaki Paganistler putlara tapma gerekçelerini "bizi Tanrıya yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" ifadesiyle temellendiriyorlardı. Ki bu putların bir çeşidine Asnam ya da Temasil denirdi.Asnam ve Temasil bir varlığı temsil eden şeydi. (Bkz.Kur'anı kerim,Enbiya suresi,53-57,Sebe suresi,12-13,Saffat,91-96)

VI. YARATILIŞ MESELESİ

Feuerbach yaratılışı kendi düşüncesini destekleyecek bir çok veriyi bir araya getirerek açıklamaya çalışıyor.

Yaratılışı oğul istencinin dışı vurumu olarak ele alıyor. Yani Tanrının yaratmasına kaynaklık eden şey oğul edinme yönelimidir diyor. Bu yönelim İsa'da somutlaşmıştır.⁴⁴

Yaratma düşüncesinin ürünüdür diyor⁴⁵ “Ancak gerçek maddesel varlığın basit bir düşünceden nasıl oluştuğu açıklanamayan bir durum olarak kaldı”⁴⁶ diye de ekliyor.

Yoktan yaratmaya inanmıyor ”Hiçten hiç bir şey çıkmaz diyor ancak “doğa bir hiçtir”⁴⁷ anlayışının hangi dine ait olduğunu söylemiyor.

Yaratılış duygusal bir edimdir.⁴⁸ Buna delil olarak “Tanrının bedenler ve ruhlar dünyasını varlığa dönüştürmekten keyif alır” sözünü delil getiriyor. Ancak bu yaklaşımı sadece bir yorum olarak kalıyor.⁴⁹

Feuerbach'ın tarif ettiği Tanrı duygusal ve ahlaki bir tanrıdır. O bu yüzden yaratmanın insan zihninin bir ürünü olduğunu kabul ediyor. Yani yaratma'dan değil de yaratma fikrinden sözeder. Bu noktada insanın yaratılması fikri insan düşüncesinin ürünüdür. Bu yaklaşım insanın kökeni sorununu cevaplayamadığı gibi diğer varlıkların kökeni sorununu da cevaplayamamaktadır. Yani Varlıksal bir köken sorunu hala ortada durmaktadır. Evrene egemen olan yasaları, örneğin oksijen alıp karbondioksit vermeyi, suyun kaldırma kuvvetini yağmurun yağışını açıklamak gibi bir problemi bulunmamaktadır Feuerbach'ın. Çünkü ona göre hiçbir şey yoktan yaratılamaz ve yoktan yaratmaya inanmak bir hiçliğe inanmak anlamına gelmektedir. Evren yoktan yaratıldı demek evrenin hiçten yaratıldığı anlamına gelecektir. Ona göre hiç'ten bir şeyin olması mümkün değildir.⁵⁰

Tanrının kanıtlanması yolunda kullanılan teolojik delilleri de gündemine almayan Feuerbach gerçeklikten yola çıkmak gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Ona göre evren vardır ve varolan varolmuştur. Niye varoldu, nasıl varoldu? soruları ise onun konusu değildir.

⁴⁴ a.g.e.s.109-110

⁴⁵ a.g.e.s. 113

⁴⁶ a.g.e.s.113

⁴⁷-a.g.e.s.128

⁴⁸ - a.g.e.s.130

*.“Nereden geldim nereye gidiyorum” sorusu insani bir sorudur.

⁴⁹-Özellikle İslam mistiklerinin Tanrının yaratması için “Ben gizli bir hazine idim Bilinmek istedim.” şeklinde bir rivayet aktardıkları dikkat çekmektedir.

⁵⁰-Yoktan yaratma meselesi önemli bir meselidir ve İslam filozofları da bunu kabul etmemişlerdir. Bunun sebebi varlığın var olduğu ve yokluğun olmadığıdır. İbni Rüşd Tanrının her şeyi bir başka şeyden yarattığını söylemektedir. Evreni sudan, insanı çamurdan, melekleri nurdan, cinleri ateşten yaratmıştır.-a.g.e,sk.Kerim)diyerek yoktan yaratma ifadesinin kutsal metinlerde bile geçmediğini vurgulamıştır.-a.g.e,sFaslu'l Makaan)

VII. YAHUDİLİĞİN TANRISI

Bu Tanrı Feuerbach'a göre Yahudi bencil yeme alışkanlığından doğmuştur.⁵¹ Bu Tanrı egoizmin ürettiği bir Tanrıdır. Ona göre düşünmek tapmaktır.⁵² Yaratma fikrinin Yahudi bencilliğinden türediğini söylemektedir.⁵³ Bu noktada Tanrının insana benzeyen yönlerini öne çıkarıyor. Sonra Yaratma fikrinin salt Yahudi fikri olmadığını söylüyor. Aslında Musevilik Hristiyanlıktır⁵⁴ yargısına varıyor sonunda.

Yahudiler Tanrısını ulusallaştırmıştır. Hristiyanlar da öznel doğalarını ulusallığın sınırlarından kurtarmış; doğasını insanlaştırmıştır.⁵⁵ Yahudi Tanrısı politik ve dünyevi Hristiyan tanrısı ise buna tam zıt olan Sevgidir.

Burada din'in insan gelişimi ile geliştiğini söylüyor. İndirgemecilikle insanın maddi ve manevi yapısını özdeşleştirmeye çalışıyor. Maddeyi anlama sürecinin bile bir tapınma ameliyesi olduğunu vurguluyor.⁵⁶ İnsanın manevi yanını böylece maddeleştiriyor. Duayı bile baba-evlat ilişkisi bağlamında ele alıyor.⁵⁷

Feuerbach insanın tarih içinde doğru olan dinin doğasını bozduğunu iddia etmektedir. Bu bozulma Yahudilikte ve Hristiyanlıkta ortaya çıkmıştır. Onun bozulma dediği Tanrıyı insandan başka gören her tür yaklaşımdır.⁵⁸ Onun bütün çabası insanı değersiz gören; Tanrıyı yüceltme adına insanı küçümseyen teolojinin karşında insanın önemini ve değerini teslim etmektir.⁵⁹ Bunu yaparken aslında Kilise teolojisinin dinin özünü bozduğunu, aslında dinin özünde insan olduğunu söylemektedir. O Hristiyanlığın özünü yine Hristiyan teolojisinin sunduklarını esas alarak ortaya koymaktadır.

Onun din için bir ilerleme kabul ettiğini şu cümle daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır. "İsa Tarihin başlangıcı değil tarihin sonudur"⁶⁰ Gelişmiş uluslar ve gelişmemiş ulusların inançlarından bahsetmektedir.⁶¹ Vahşi kabilelerin inancından bahsetmektedir.⁶²

Gelişmiş ve gelişmemiş, vahşi ve uygar ifadeleri ilerleme fikrinden çıkan

⁵¹ - a.g.e.s.141-142

⁵² - a.g.e.s.144

⁵³ - a.g.e.s.144-146, Böyle bir yaklaşım Hristiyanlık için de söylenebilir. Ancak burada Feuerbach Yahudiliğin Hristiyanlıktan eski bir din olduğunu kabul ederek onun daha az gelişmiş olduğunu ima ediyor. Bu noktada insanın süreç içinde ahlaki bir evrim geçirdiğini kabul etmiş oluyor. Bencil tanrı anlayışından Kendini insan için feda eden anlayışa geldiğini söylemek istiyor.

⁵⁴ - a.g.e.s.147

⁵⁵ - a.g.e.s.148

⁵⁶ - a.g.e.s.144

⁵⁷ - a.g.e.s.152

⁵⁸ - a.g.e.s.208-215

⁵⁹ - a.g.e.s.283

⁶⁰ - a.g.e.s.179

⁶¹ - a.g.e.s.204

⁶² - a.g.e.s.204

ifadelerdir.

VIII. AHLAKİ İNSAN-BEN VE ÖTEKİ

Ben ve öteki varsa iki ayrı varlık var demektir. Ben ve ötekini birleştiren şey ahlaktır. Bu ontolojik bir birleşme değildir. Feuerbach “Tanrı insan olmak için tüm görkeminden gücünden vazgeçer⁶³ derken ahlaki bir tutumun Tanrıyı ürettiğini ima ediyor.

Feuerbach’ın bahsettiği Tanrıyı üreten insan acaba ontolojik insan mıdır ahlaki insan mıdır? Eğer bir tek insandan bahsediyorsa iyi ve kötü kavramlarının her ikisi de aynı varlığın ürünü müdür? Tanrıyı üreten insan mı şeytani üretmiştir? İnsana düşman bir tanrı olabilir mi? Bunları ele alacağız.

IX. HANGİ İNSAN

Feuerbach’a göre iyi ve kötü insan, günahkar ve günahsız insan arasında fark yoktur. Onların hepsi mükemmel insanı temsil ederler. Bir araya gelen insanlar sevgi sayesinde birbirlerini tamamlarlar.⁶⁴ Ancak Feuerbach zaman zaman inanan insan⁶⁵ zaman zaman Dindar insan ifadeleri kullanıyor.⁶⁶ Gerçek insan⁶⁷ Dindar insan, inançsızlar⁶⁸ ifadelerini kullanıyor.

Hangi insan? Tanrıyı üreten hangi insan... İnançsız ve inançlı arasındaki fark ne? Bu farkı ortaya koyan kim? Feuerbacha göre sadece Hıristiyanlık insanın Tanrı olduğu gerçeğini kavramıştır.⁶⁹ Feuerbach’ın inançsız dedikleri Hıristiyanlığa inanmayan herkeştir. Bu noktada Feuerbach bütün bir felsefi geleneği inançsız olmakla suçlamıştır.⁷⁰

Feuerbach hep Tanrının İsa olarak bedenlenmesini örnek veriyor.⁷¹ Ama insanın kendisine acı veren kurallar koymasını yeterince açıklayamıyor.⁷² Bütün tabu, yasak ve ahlaki buyruk dizgelerinin kökeninde dinsel yönelimler olduğu düşünülürse, insan kendisine acı verecek şeyleri; kendisini sınırlayan şeyleri neden arzu etmiştir? İnsan neden Tanrıyı yaratarak kendini esaret altına almıştır? İnsan neden kendi doğasını sınırlama gereği duymuştur?

Bu sorular ahlaki sorulardır. Feuerbach ahlakın Tanrısını değil sevginin

⁶³ - a.g.e,s.102

⁶⁴ a.g.e,s.180-181, Hobbes sanırım bu yaklaşıma karşı olarak “ insan insanın kurdudur”ifadesini öne çıkarmaktadır.

⁶⁵ - a.g.e,s. 83

⁶⁶ - a.g.e,s.88

⁶⁷ - a.g.e,s.172

⁶⁸ - a.g.e,s.176

⁶⁹ - a.g.e,s.176-179

⁷⁰ - a.g.e,s.177

⁷¹ - a.g.e,s.171-172

⁷² - a.g.e,s.171

Tanrısını din'in asıl Tanrısı olarak görmektedir. Bu yaklaşımın getirdiği problemleri ileride değerlendireceğiz.

"Birey eksiktir,zayıftır,ihtiyaçları vardır. Sevgi ise güçlüdür,mükemmeldir ve isteklerden uzaktır."⁷³ Ona göre insanı ancak Hıristiyanlıkta bulabilirsiniz. Sevgi aracılığıyla insanı ortaya koyan Hıristiyanlıktır. Arkadaşlık insanı iyileştirir,eksikler tamamlanır.⁷⁴ Arkadaşlık ise erdem temelinde gelişir"⁷⁵

Dünyadan el etek çekmeksizin Tanrıyı bulamayız.⁷⁶ Manastıra kapanmak aslında cennet hayatına dönme isteğidir.⁷⁷ Dünyaya sırtçevirmenin temelinde cennet özlemi bulunmaktadır. Evlilik kötüdür. "Tanrıyı gerçekten seven bir ruh için kadını sevmek, zinadan başka bir şey değildir."⁷⁸ Hıristiyanlığa uymayan her dinsel ve metafiziksel yaklaşım Feuerbach'a göre dinsel bir nitelik taşımaz. Dini anlamak için temel olarak Hıristiyan teolojisini kabul etmek durumundayız.demektedir.

Dünyaya sırt çeviren bir anlayışı dinin ve insanın özü olarak kabul eden birinin ahlak'ın Tanrısını yadsıması şaşkıncıdır. Çünkü her ahlaki eylem bir biçimde bu dünyanın yadsınmasına, bu dünyanın ötesinde bir vizyona işaret eder. İsanın kendini feda edişi bir sevgi eylemi olduğu kadar bir ahlak eylemidir de. Ahlaktan ve hukuktan bağımsız bir sevginin getireceği ne olacaktır? Bunu ileride değerlendireceğiz.

⁷³ - a.g.e.s.181

⁷⁴ - a.g.e.s.182

⁷⁵ - a.g.e.s.182

⁷⁶ - a.g.e.s.185-186

⁷⁷ - a.g.e.s.186

⁷⁸ - a.g.e.s.192-193

X. CENNET

Ona göre sadece Hıristiyan nitelikleri taşıyan cennet bir kesinlik taşır. Muhammed'in, Ya da Yunanlıları değil.⁷⁹

XI. NEDEN HIRİSTİYANLIĞIN TANRISI GERÇEK TANRIDIR

İnsanın özlemleri ve arzularının bir yansımasıysa Tanrı bu özlemler ve arzular kadar Tanrı olacak demektir. Bu Tanrılardan hangisi gerçek Tanrıdır. Feuerbach'a göre Din en mükemmel şekliyle Hıristiyanlıkta öne çıkmıştır. Bu yüzden insanı açıklamak istiyorsak Teslise başvurmamız gerekecektir. Çünkü insan ancak Teslisle anlaşılabilir ve açıklanabilir. Feuerbach'ın bütün yaklaşımları bu tarz bir insan tasarımının Tanrıya teşmil edilmesinden ibarettir.

XII. İNSAN TANRI VE KÖTÜLÜK

İnançsızlıkta Tanrıyı şeytan yaparız diyor.⁸⁰

Peki insana inanmamanın sebebi nedir? Eğer insan insana(Tanrıya) inanmıyorsa bunun nedeni onun güçsüzlüğü eksikliği midir? Güçsüz ve eksik olan bir varlığın Tanrı tasarımı ne derece sağlıklıdır. Hangi insan Tanrıyı üretmiştir o zaman. Şeytani üreten de insansa biz nasıl anlayacağız Tanrı ve Şeytan arasındaki farkı. Bunu bize Kilise mi sunacak? Eğer Kilise sunacaksa -ki Feuerbach da zaman zaman Kilise teolojisinin de bir sapma olduğunu söylüyor- O zaman Feuerbach'ın kendi Tanrısından bahsetmemiz söz konusu olacaktır. Özel ve ona özgü bir Tanrıdan. Onun sınırlarını belirlediği bir Tanrıdan. Buradan da kişi kadar Tanrı vardır anlayışına varacağımız ortadadır. Bu noktada kişilerin menfaatleri sürekli çatışacağı için sadece Tanrıların çatışmalarından sözedeceğiz demektir. Bu noktada sevginin tanrısından sözetmemiz güçleşecektir.

XIII. MUCİZE

Mucize insanın dileklerinin gerçekleşmesi yönelimidir. İnsanın dilekleri sınırsızdır.⁸¹

Burada da Hıristiyan Kilisesini esas kabul ediyor ve en büyük mucize olarak bedene gelme olarak görüyor.⁸²

Hayvanın insandan aşağı olduğunu vurguluyor. Hayvan insandan aşağıysa neden

⁷⁹ - a.g.e,s.200

⁸⁰ - a.g.e,s.154

⁸¹ - a.g.e,s.157

⁸² - a.g.e,s.131

Tanrı insandan yüce olmasın? İnsanı hayvandan ayıran özellikler varsa neden tanrıyı insandan ayıran özellikler olmasın?

“Doğüstü bir tanrıya inanırken kendi doğüstü oluşunuza inanırsınız diyor”⁸³
Ama neden doğa ile sınırlı değil de doğüstü. Bu sorunun cevabını vermiyor.

XIV. DİRİLİŞ

Feuerbach dirilişin mantıken mümkün olmadığını belirtiyor.

Ölümsüzlük de insanın kendini koruma güdüsünden beslenir. İnsan ölümsüzlüğü bu yüzden ister.⁸⁴ Ancak bu koruma güdüsü'nün kaynağı nedir sorusu cevapsızdır. Ve insan kendini korurken başkasını yoketmeyi seçemez mi? Bu koruma güdüsü başkasını yoketme gibi bir sapmaya dönüşemez mi? Bunu önleyecek mekanizma nedir?

XV. MERYEM ANA

Meryem Ananın bir ana olmadığını ama teslise uyduğunu söyler. Meryem ananın cinsel ilişki olmaksızın anne olmasını tam olarak ortaya koymasa da Meryem ananın Kilise tarafından bir Tanrı figürü olarak *kullanılmadığını* ima eder.⁸⁵

XVI. TANRI NEDEN KADIN DEĞİLDİR?

Hristiyan teolojisinin Baba, Oğul Tanrı tasarımı Feuerbach'ın savında önemli bir aksamaya yol açıyordu. Çünkü onun Din'in temeli olarak öne çıkardığı Hristiyanlıkta Tanrı Baba olarak da, oğul olarak da erkekti. O zaman İnsan'ın özlemlerinin ürettiği bir Tanrıdan değil erkeklerin özlemlerinin ürettiği bir tanrıdan söz etmemiz gerekecekti. Feuerbach “Anneyle insanın daha yakın olduğunu vurgulamaktan geri durmamakla birlikte”⁸⁶ İnsan neden anne değil de baba Tanrıya ihtiyaç duymuştu.⁸⁷

⁸³ - a.g.e,s.136

⁸⁴ - a.g.e,s.162

⁸⁵ -a.g.e,s.98

⁸⁶ -a.g.e,ss.99

⁸⁷-Aslında cevabı gayet basittir. Bütün pagan toplumlarda Tanrı insanların özlemlerini yansıtmaktadır. Baba bir çok pagan toplumda tanrılaştırılan önemli bir figürdür.Çocukları besleyen, kaba güç olarak anneden daha güçlü, toplumda etkisi bulunan bir varlıktır. Eski Arap kabileleri bu yüzden Tanrıların çoğu kere Rabb diye nitelenmişlerdir. Rabb, baba anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeninde eğiten yetiştiren yol gösteren anlamları da bulunmaktadır.-a.g.e,s,İsfehane, Alusi)Dünyevi saltanat ve dünyevi iktidar arzusu kimi kere babayı kimi kere kralları kimi kere para ve mülk sahiplerini.kimi kere kutsal çehreye bürünmüş insanları Tanrılaştırmayı getirmiştir.

Ayrıca Feuerbach eski toplumların pagan inançlarına baksaydı orada kadın Tanrıların olduğunu da görecekti..Bkz.Kurana göre Hz. Muhammedin hayatı. Fakat o ilerleme düşüncesinden sapmamak adına Hristiyanlığın Tanrısını öne çıkarmayı ertelememektedir. Çünkü çok eski toplumlarda kadın Tanrıların olması daha geri bir tarih kesitinin daha ileri bir tarih kesitinden üstün olduğu gibi -

Feuerbach “Annenin neden kutsal olmayan değersiz bir varlık olduğunu anlamak güçtür”⁸⁸ demekle birlikte bu konuyu temellendirmeyi denemeyi de ihmal etmiyor.

Feuerbach bu çıkmazı aşmayı denerken kimi kere çok basit ve komik denebilecek çıkarımlarda bulunuyor. Aslında oğlun cinsiyetsiz olduğunu yarı erkek ve yarı dişi olduğunu söylüyor.⁸⁹

Pagan dinlerin kimilerinde kadınların da Tanrılaştırıldığını söyleyebiliriz. Hatta Hz. Muhammed döneminde meleklerle Tanrının kızları deniyordu. Kızı küçümseyen bir toplumun kızları Tanrıya layık görmesi Kur’an’ın pagan mantığındaki çelişkiyi ve açmazı ortaya koymasını kolaylaştırmıştı. Hatta İslam’ın ortaya çıkış döneminde Mekke de kadından tanrılar vardı.⁹⁰

XVII. İLERLEMECİ ANLAYIŞ

“İnsanın kültür süreci içinde ilkelikten bugüne gelmesiyle insan neyin için neyin uygun olmadığını ayırmasına varmasıyla Tanrı için de neyin uygun olup olmadığını anlamıştır.”⁹¹

Feuerbach “varolmak aslında kendini bilerek varolmaktır. Kendi varlığını bilmeyen bir tanrı Tanrı değildir”⁹²

Bu yaklaşım şu sorulara cevap vermeksizin ortaya konmaktadır. İnsan kendini nasıl bilebilir? Bildiğimiz şeyin kendimiz olduğunu nasıl tespit edebiliriz?

Kendini bilmeyen insan buna güç yetiremiyor mu? Güç yetiremiyorsa eksiktir. Eksik olanın tanrısı da kendi eksikliğinden pay alacaktır elbette. Güç yetirebilip de güç yetirmemeyi seçiyorsa o zaman da saçmadır.

XVIII. BABA OĞUL KUTSAL RUH

Feuerbach bu kez Hıristiyanlığın Baba oğul ikilemini belli bir zemine oturtmayı deniyor. Burada neden iki sorusunu da cevaplamak için çok fazla uğraşılıyor. Sıradan bir putperest yaklaşımı mutlak bir dinmiş gibi sunmayı deniyor. Din’in asıl temeli olan Tevhid ilkesine ters olarak Tanrının yalnız olamayacağını yalnız olduğunda sevginin havada kalacağını belirtiyor. İnsan Tanrıyı yalnız düşünemediği için oğulu icad etmiştir diyor adeta. Ancak burada Tanrının hiçbir şeye benzemediğini söyleyen insanların

---

a.g.e,skadına değer verme açısından) anlayışa varıracaktı. O bundan kaçınmak için bunu da atlamayı seçti.

⁸⁸ -a.g.e,s.98

⁸⁹ -a.g.e,s.99

⁹⁰ -Onlar melekleri Tanrının kızları olarak ele alıyorlardı. Ayrıca Mekke’de Kadından putlar vardı. Mesela Zulhalasa putu geçmişte yaşamış çok cömert bir kadının büstü idi.

⁹¹ -a.g.e,s.45

⁹² -a.ge, s.93

yaklaşımlarını es geçiyor. Hangi insani yaklaşım dini temsil etmektedir. Ona göre elbetteki Hıristiyani yaklaşım. Önce de söylediğimiz gibi Feuerbach kendi İnsan/Tanrı tezine en uygun zemini Hıristiyanlıkta buluyor.

Tanrı düşünce olsaydı yalnızlığı kendisine yeterdi. Ancak sevgi ötekiyle ilgilidir. Sen gereklidir. Sen oğuldur.⁹³

Feuerbach Tanrının neden bir tek oğul ile yetinmiş olacağı düşüncesini hemen cevaplamayı deniyor. "İki yerine bir kaç kişi varsayılsaydı sevgi dağılır zayıflardı."⁹⁴ Ayrıca devamla İnsana olan sevgi kaynağını oğula olan sevgiden alır.⁹⁵ diyor.

Baba oğul ilişkisi vardır burada ama anne yoktur. Çünkü anne bekarlık teorisine uymayan bir figürdür. "Aile yaşamı bu yüzden değersizdir. Kutsal değildir... Bunları söyledikten sonra sanırım bir an insafa geliyor Feuerbach ve "Annenin neden kutsal olmayan değersiz bir varlık olduğunu anlamak güçtür" diyor.⁹⁶

XIX. İNSAN OLAN İSA NEDEN TANRININ İNSAN OLDUĞU GERÇEĞİNİ BİZE SÖYLEMEDİ

Peygamber olduklarını söyleyenler neden bunun insandan türediğini söylemiyorlar da bir üst varlıktan türediğini söylüyorlar. Feuerbacha göre aslında bütün dinsel çağrılar bunu söylemektedirler. Ve Hıristiyanlık insanlığın gelişme sürecinin en üst aşaması olduğu için bu söylem Hıristiyanlıkla kemale ermiş ve İsa olarak Tanrı artık ete kemiğe bürünmüştür.

XX. FEUERBACH VE PROTESTANLIK

Feuerbach Lutherden oldukça etkilenmiştir. Savlarını çoğunlukla Luther ve Agustinusa dayandırmaktadır. Ancak yine de Feuerbach Protestanlığı bir sapma olarak görüyor. Bunun sebebi olarak Meryem anayı Tanrıdan ayrı tutmasını gösteriyor.⁹⁷ Bu noktada Kilise tarafından şekillenmiş olan Hıristiyanlığı mutlak dinsel anlayış kabul ediyor. Kendi anlayışını destekleyecek verileri orada buluyor.

Aslında onun din hakkındaki yaklaşımları Protestanlıktan derin bir biçimde etkilendiğini gösteriyor. Anlayışlarını şekillendirirken bol bol Lutherden alıntılar yapıyor. Ancak tezi için uygun zemini Protestanlıkta bulamıyor Protestanlık onun için bir çıkış noktası olmuştur; Kilise öğretilerine farklı bir bakışla bakmayı sağlayan bir çıkış noktası. Hümanizma ile insanı merkeze alan yaklaşımların yoğunlukta olduğu bir döneme tekabül eden bir dönemdi ve Feuerbach insanı keşfetmişti.

⁹³ -a.g.e.s.94-95

⁹⁴ -a.g.e.s.96

⁹⁵ -a.g.e.s.97

⁹⁶ -a.g.e.s.98

⁹⁷ --a.g.e.s.101

XXI. TANRI AŞKINLIK VE KUTSAL

Aşkın bu dünyanın ötesindeki ve üstündeki duruma işaret eden bir ifadedir.

1. Aşkın Tanrı

Tüm Tanrı tasarımları aşkındır diyemeyiz ancak Tanrı ile aşkın bir varlıktan söz etmek daha genel bir durumdur. Fakat aşkınlık ve içkinlik her din ya da her eğilim tarafından aynı düzeyde kabul edilmemektedir. Yani Hıristiyanlığın Tanrı tasavvurundaki aşkınlık ile İslam'ın Tanrı tasavvurundaki aşkınlık farklı olabilmektedir. Antropomorfik dinsel inançlar için de aynı şey söylenebilir. Bir dinsel inanç insanı tam anlamıyla Tanrı haline getirirken sınırlı bir antropomizmin egemen olduğu dinsel anlayışlar da bulunmaktadır.

2. Ontolojik insan ve Tanrının Evrenselliği

Ontolojik insan İyi de Kötü de olabilir. Cins olarak insandır ki bu tek parça bir varlık değildir. O zaman tanrı bireysel olmaktadır ve Bireyler kadar tanrı vardır. Bu noktada din denilen fenomenin ortak bir noktası yok mudur? Din değil dinlerden hatta kişiler kadar dinlerden hatta kişiler kadar Tanrılardan söz etmemiz gerekmez mi? Tanrılar Tanrı kavramından türemiştir. Tanrı olmasaydı Tanrılar da olmazdı. Asıl mesele bu Tanrı fikrinin nereden çıktığıdır. Tanrı insanlık kavramı gibi kavramlar nereden türemektedir. Ancak bütün bunlardan bir tek Tanrı fikrinden çıktığı söylenebilir. "Stoacı öğretinin tüm – kuşatıcı pneuması (yani evrene yayılmış olan ve tüm nesnelere ayrılmamalarını sağlayan gerilimi veren soluk.) ile ilkel kabilelerinin örneğin Polenezyalıların Mana'sı, Iroquois Kızılderililerinin Orenda'sı , Sioux'ların Wakan'ı ve Algonpuoianların Manitu'su arasındaki şaşırtıcı benzerlikler vardır."⁹⁸

Bu noktada neden Tanrı denilen ve bir çok toplumda görülen kavramın ortak özellikleri bulunmaktadır. Pagan dinlerin ürettikleri putlar bile bir Tek Tanrıdan beslenmektedir. O putların altında bir yüce Tanrı fikri bulunmaktadır. Pagan yönelimi Tanrıyı insana benzeterek Onu aşkın boyutundan soyutlayıp anlamayı deneme yönelimidir. Burada Tanrı çoğu kere ya cehaletin ya da menfaatin temsilcisi olmuştur. Tanrıyı insan gibi düşünmek onu eksik tanımayı, eksik tanımak ise ona ortaklar üretmeyi getirmiştir. Feuerbach'ın baba oğul ikiliğini açıklamak için babanın sevgi için oğula ihtiyaç duyduğunu belirtmesi bu noktada önemlidir. Çünkü her paganist yönelim kendi eksikliği bağlamında Tanrıyı algılamaktadır. Eksik Tanrı'nın insana sunacağı bir mükemmellik olamaz. oğlu olan bir Tanrının karısının olmaması bu paganist mantığın kusurunun göstergesidir.

⁹⁸ -Cassirer Ernst, An Essay On Man, Türkçesi, Necla Arat, İst.1980,

Bu yüzden aşkın Tanrı anlayışı insanın bir üst bilincine aittir. Bilincin açığa çıkarılması ve Tanrının bütün insani eksiklik ve kusurlardan arındırılmasının göstergesidir. Sadece bu Tanrı mutlak olur, ölçü olur, sınırsız olur.

3. İlerleme Fikri Bağlamında Din

Feuerbach İnsanın tarih içerisinde ilerlediğine inanmaktadır. Bu ilerleme insanın Tanrı fikrinin de gelişmesine sebep olmuştur. Bu gelişme Hıristiyanlıkla mükemmelle ulaşmıştır.

İnsanın tarih içerisinde gelişmesi iki boyutludur. Birincisi ontolojik olarak gelişme, ikincisi değerler planında gelişme.

Feuerbach dini ele alırken insanın değerler planında gelişmesini ele almaktadır. Şimdi buna eğilelim.

4. Tam Ve Kemal

Çocuk tamdır insan varlığı olarak tamdır ancak ona kemale ermiş diyemeyiz İnsan sürekli bir biçimde gelişen ve şartları kendine uygun hale getirmeye çalışan bir varlıktır. Bu noktada her an insan kendini yenileme kendini yeniden inşa etme durumunda olmuştur. Bu insanın sosyalleşmesini getirmiş, sosyalleşme kurumların oluşmasını sağlamıştır vesaire. Yani insan her zaman insan olmuş ancak kendisini geliştirme yolunda adımlar atarak kemale doğru yol almıştır. Tam ile kemal arasındaki fark budur. İnsan iki alanda mutlak olarak gelişmiştir. Birincisi bilim ve teknik alanında ikincisi sosyal kurumlar alanında.. İlk insan topluluklarındaki din ile büyük tektanrı dinler arasında tamlık açısından değil belki kemal açısından farklar vardır. Bütün dinlerde temel değişmez unsurlar vardır. Bu noktada Din'in doğasının değişmesinden değil, belki dinin -insan topluluklarının sosyal değişmesi bağlamında- kemale erdiğinden; olgunlaştığından söz edebiliriz. Ancak Din'in sabiteleri asırlarboyu değişmemiş ve her insan topluluğunda kendini hissettirmiştir. Bunlar ahlaksal değerler, kimi hukuksal ve dinsel inançlardır. Yargılar zaman zaman değerlerin üzerine çıksa da yargıların temelini araştırdığımızda mutlaka bir temel değerle karşılaşabilmek mümkündür.

Bütün toplumlarda Tanrı kavramı bulunmaktadır. Hatta ilerlemeci anlayışın aksine insanlığın tek Tanrı kavramından çok Tanrı kavramına ulaştığı söylenebilir. "Bir" kavramından "çok" nasıl türemişse, bir Tanrı kavramından çok Tanrı kavramı türemiştir. İnsanlığın kemal arayışları Hıristiyanlıkla son bulmamış ve bulmayacaktır. Her Peygamberden sonra onun getirdikleri kimi sebeplerle deforme edilebilmiştir. Hatta Feuerbach'ın tezini inşa ettiği Hıristiyanlık bile bu deformasyondan nasibini almıştır. Deforme edilmiş bir dinden yola çıkarak genellemeler yapıp Dinin özünü ortaya koyduğunu iddia etmek sadece gülünç bir iddia olmaktan öte bir anlam taşımayacaktır. Bunu ileride detaylı değerlendiremeye çalışacağız.

5. İnsan Ve Kendisi

Alfred Adler insandaki temel yönelimin iktidar olma yönelimi olduğunu söylemektedir. İktidar olma yönelimi ötekinin varlığını baskı altına alma durumunu getirebilir. Hele bu güdü kutsal bir çehre ile örtülüp desteklenmeye kalkılırsa daha kötü sonuçlara kapı açması kaçınılmaz olur.

Din özellikle bu güdüyü islah etmeyi temel bir amaç olarak ortaya koymuştur.⁹⁹ “Allah’tan Başka Tanrı Yok” sözü bu iktidar güdüsünü bir üst varlığa atfederek insanın azgınlaşmasının önüne hemen başta bir set çekmeyi hedeflemiştir. Bu üst varlık insandan başka, kusursuz ve mükemmel olmalıdır. Ama aynı zamanda insandan ayrı olmalıdır. Bu noktada Din’in Tanrısı daima insandan, hayvandan, eşyadan başka, ama asla onlardan *ayrı* değildir.

İnsanın kendi kusurlarını farketmesini sağlayabilmesi için başka olmak, ama ondan ayrı olmamak gerekmektedir. Çünkü insan kendi kusurunu kendisi yokedemez. Eğer böyle bir kudreti olsaydı kusur işlemezdi ve pişman olmazdı. Pişmanlık insanın kusurlu olduğunun delili olduğu gibi, insanın bu kusurlarını değerlendirebileceği kriterlerin olduğunun da delilidir.

İnsan’ın kendi sabitelerini anlayabilmesi için kusursuz ve mutlak bir varlık gereklidir. İnsan sabitesi hazza yönelmesi midir? Hazlardan kendini sıyırması mıdır? Bencilliği midir? Yoksa diyagramlığı mıdır? Kusur dediğimiz şey insanın özgürlüğünü kullanarak yaptığı tercihle alakalıdır. Özgürlük olmasaydı kusur da olmazdı. O halde özgür olan ama Tanrı olmayan varlıkta kusur aranır. Tanrı kusursuz olmalıdır. Kusurlu olan tanrı olmaz. İnsanı Tanrılaştırma eğilimlerinde hep kusurlar’ın ve zaaf’ın şekillendirdiği Tanrılar üretilmiştir.

Özgürlük eylem alanında ortaya çıkar. İnsan fiziksel olarak zorunluluğa tabidir. Acıkır susar vesaire...Acıkmayı ve susamayı ortadan kaldırma gücü yoktur insanın. Yaşlanmama ve ölmeme gibi bir tercihi de yoktur. Ne acıkmayı ne de yiyecekleri kendisi üretmemiştir. Bu eksikliklerini gidermeye güç yetiremeyen bir varlığın üreteceği Tanrı ancak kendi egosunun tanrısı olacaktır. Hıristiyanlığın Tanrı olarak sunduğu İsa peygamber de bu eksikliklerden ve kusurlardan payını alacak; İsa’nın kutsal çehresi zulme aracı kılınacaktır. Put ile Tanrı arasındaki fark budur. Fromm’un da altını çizdiği gibi, “Peygamber öğretilerinin özünü oluşturan putlarla savaş aynı zamanda narsizme karşı verilen bir savaştır. Putatapma’da insanın belli bir yanı mutlaklaştırılmış; putlaştırılmıştır. Böylece insan yabancılaştırılmış bir biçimde kendine tapar. Saplanıp kaldığı put, onun narsist tutkusunun nesnesi durumuna gelir.

⁹⁹ —Burada yazımızda Din kavramını özel bir anlam yükleyerek kullandığımızı belirtmek isteriz. Din kavramı ile biz İnsanlığın başlangıcından bu güne kadar süregelen mutlak bir değer sisteminden bahsetmekteyiz. Kimi kere buna gelenek de demekteyiz. Din ile Dinler arasında belli bir ayırım yapmaktayız. Dinler Din’in görünümü olarak ortaya çıkmışlardır. Din’in özünden beslenmiş Din gibi görünmüş ancak hem dine hem insanlığa bir çok kötülükler getirmiştir.

Tanrı fikri, tam tersine narsizmin yadsınmasıdır; çünkü her şeyi bilen ve herşeye gücü yeten varlık-insan değil-Tanrı'dır. Tanımlanamaz ve açıklanamaz bir Tanrı görüşü bir bakıma putlaştırmanın ve narsizmin yadsınması olarak ortaya çıkmışsa da Tanrı kısa sürede gene putlaştırılmış; insan kendisini narsist bir biçimde Tanrı ile özdeşleştirmiştir; böylece Tanrı kavramının başlangıçtaki işlevine ters düşerek din, topluluk narsizminin belirtisi olup çıkmıştır¹⁰⁰

XXII. TANRI NEDEN İNSAN DEĞİLDİR VE OLMAMALIDIR?

Ben ahlaki bir yapı taşıyorsam ben de iyi ve kötü unsurlar da bulunacaktır. Ben çoğu kere bu kötü unsurların farkına varmakta güçlük çekebilir hatta belki asla bunun farkına varamayabilirim. Bu noktada benim kusurlarımı fark edecek benim dışımda benden başka bir varlığa ihtiyaç olacaktır. Bu varlık hem benden başka olacak ama aynı zamanda benden ayrı ve bana yabancı olmayacaktır; olmaması gerekecektir.

Tanrı benden başkadır ama benden ayrı değildir. İnsan hayvandan başkadır ama hayvandan ayrı değildir. Bitki hayvandan başkadır ama hayvandan ayrı değildir. Ayna zamanda iki insan ontolojik olarak birbirinden başkadır ama birbirinden ayrı değildir.

İnsan derken bile biz bir ahlaki varlıktan sözlemekteyiz. Kötü olanı insandan uzak tutmakta ve kötülük yapanları çoğu kere insan olmamakla suçlayabilmekteyiz. Bu değerlendirmelerimiz bizim ondan başka, ama ondan ayrı olmadığımızı göstermektedir. Kötü ve iyi eylemleri ayırt edebilme noktasında başkalık, iyi ve kötü değerleri bilme noktasında bir aynılık sözkonusudur.

Tanrı bizden başka olmasaydı o kriter olamazdı, mutlak olamazdı ve değer denilen şeyi ortaya koyamazdı. Bizim kendimizi fark etmemiz bile bizden başka olan bir varlık sayesinde olabilecektir. Bizden başka olmayan bizi belirleyemez.

Bu yüzden insanın kendini yansıtan Tanrılar daima egemenlerin kılıcını taşımışlardır. Bunu kimi kere akıl adına kimi kere ahlak ve hukuk adına ve kimi kere (belki de çoğu kere) Sevgi adına yapmışlardır. Sevgi soyut ve çok boyutlu bir kavramdır. Sevgi adına yapılanlara baktığımızda bunun insanlığa getirdiklerini daha sağlıklı anlayabiliriz.

Sapmalara ve insanın insana karşı haksızlıkları için İnsandan ayrı ve üst bir varlık olması gerekmektedir. İnsan Tanrı bunu yapamaz.

İnsanın tanrılaştırma eğilimleri ile Peygamberler ve filozoflar da mücadele etmişlerdir.

Tanrı bu yüzden insandan başka olmak durumundadır. Ama aynı zamanda

¹⁰⁰ -Fromm Eric, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, Putperestliğin mantığı konusunda onun Cevheri değil arızı bir durum olduğu konusunda Kur'anda da oldukça fazla ifade bulunmaktadır. Bkz. Ankebut-(29)/25

insandan ayrı olmamak durumundadır. İnsanın fitratının Tanrıya dönük olması, insanın Tanrılaştırma ve tapınma eğilimi taşıması hep bu tanrıdan ayrı olmayışın göstergesidir. Tanrıdan ayrı olmak mümkün değildir. Bu anlamda hiçbir varlık birbirinden ayrı değildir. Evrene bütüncül anlam katan bu ayrı olmayıştır.

XXIII. TANRILAŞTIRMA EĞİMLERİNİN KÖKENİ

Tarih boyunca insanların inandığı Çıkarın tanrısı ve Değerin Tanrısı olarak iki tür Tanrının varolduğunu söyleyebiliriz. Çıkarın tanrısı Paganizm olarak öne çıkar. Burada Tanrı ya da Tanrılar bir amaca hizmet etmek için üretilmişlerdir. Bu yüzden kendisini üretenler tarafından asla ciddiye alınmazlar. Bu Tanrılar sadece belli bir sınıfın çıkarına hizmet ettikleri için genel insansal faydaya darbe vurur ve bu insansal yanı bozarlar. Ancak bunlar güçlerini insani özde bulunan ve İnsana yakın ama İnsan gibi zaafı olmayan bir varlığın varlığından almaktadırlar. Yani sahte Tanrı değerini gerçek Tanrının insanlığın kalbine vurduğu damgadan almaktadır. Bir yerde sahte varsa o sahte gücünü bir değere borçludur. Değerin tanrısı ise tek'tir; evrenseldir.

Tarih boyunca İnsanlığın Tanrısı ile belli zümrelerin Tanrısı çatışmıştır. Feuerbach bütün Tanrı tasavvurunun insan yapımı olduğu söyleyerek bu yaklaşımın ateizm olarak ele alınabileceğini oysa kendisinin insan olan bir Tanrıya inanmakla ateist olmayacağını söylemektedir.¹⁰¹ Ancak Feuerbach'ın ıskaladığı şey Tarih boyunca İnsan yapımı Tanrılarla ateistler değil daha çok peygamber filozof ve dindarların mücadele ettiği'dir.

Tevhid ve Paganizm(şirk) arasındaki çekişmedir bu. Her iki Tanrı anlayışını da insan ürettiyse bunların hangisi doğru? İnsanın zaafı paganizmi doğurmuştur. Çünkü insan zayıf bir varlıktır. Ve Tanrı insanın bu zayıf yanına karşı uyarıcıları ve insansal özün yozlaşmasına karşı duran öncü insanları çıkarmıştır. Bu Tanrı insandan türeyemez çünkü o insandaki bütün eksiklik ve aksaklıktan münezzehtir. İnsan ancak kendine benzeyen tanrılar üretebilir. Ancak bunu yapabilir. Çünkü onun da değdi gibi insan ancak sınırları kadar düşünebilir."Kuşun tanrısı Kuş olur"¹⁰² Bu yüzden Feuerbachın din hakkında söylediklerini paganizm bağlamında ele almak ve öyle anlamak durumundayız. Feuerbach'ın aslında din diye ele aldığı şey aslında Tevhid dininin tarihin her döneminde kavgalı olduğu Şirk(Paganizm)den başka bir şey değildir. Bu yüzden onun değerlendirmeleri ne yenidir ne de özgündür. Kuranı kerimde Tanrı için "O doğmamış ve doğurmamıştır"¹⁰³ denmesi o dönemde bile bu tarz değerlendirmelerin yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Hatta ilk çağlarda bile

¹⁰¹ - a.g.e.s.11

¹⁰² -a.g.e.s.41

¹⁰³ -İhlas Suresi-(112)-1,2,3,4,5

Tanrıyı diğer varlıklardan üstte tutan ve aşkın bir güç olarak gören eğilimler mevcuttur. Feuerbach'ın bütün bir felsefi geleneği bu noktada yadsımasının sebebi kendi teorisini kurtarmak içindir.

Feuerbach kimi evrensel ve aşkın tanrı tasarımını kabul eden yaklaşımlara yakınlaşmakla birlikte, değerlendirmelerini Kilisenin dar alanı ile sınırladığından sağlam bir sonuca varamamaktadır. Feuerbachın yaklaşımları bildik bir ateizm olarak da değerlendirilemez. Paganizme karşı çıkmakla birlikte onun vardığı nokta yine paganizmdir. Kaldı ki ateizm de bir tür paganizmdir. Burada kişi kendini Tanrılaştırmakta kendini mutlak ölçü kabul etmektedir.

İnsanı üst kılmanın temelinde insanın aciz bir varlık olduğu bilinci mi yatmaktadır. Bu bilinç insan olmanın ön koşuluysa insan bu bilinci kendisi mi üretmiştir? Şimdi bunu değerlendirelim

XXIV. ANTROPORFİZM, TANRI VE AŞKINLIK

Aşkın insanın ve evrenin ötesinde bir üst boyuta işaret eden bir kavramdır.

Antroporfizmin değişik görünümleri bulunmaktadır. Kur'anda sınırlı bir antropormizmden sözedilir. İnsanın algısı kendi dünyasıyla sınırlı olduğundan dolayı insan Tanrıyı ancak bir Kişi olarak algılayabilir. Ancak aşkın Tanrı Tasarımı tanrıyı insandan başka görmeyi gerektirir. Başkadır ama ayrı değildir. Aşkın varlık tasarımı ile Kur'an kendisini katı bir antropormizmden soyutlar.

Kur'anda İnsanın balçık ve Tanrının ruhundan yaratıldığı vurgulanır.¹⁰⁴ Bu yönüyle insanın hem maddi hem de manevi/tanrısal bir yön taşıdığı söylenebilir. Kitabı Mukaddeste "Tanrının insanı kendi suretinde yarattığı" ifade edilmiştir. Ayrıca "Allahın ahlakıyla ahlaklanınız" şeklinde Hz.Muhammed'in bir sözü nakledilir. Bütün bunlar insandaki manevi Tanrısal yana vurgu yapan ifadelerdir. Tanrı olmak ile Tanrısallık arasındaki farkın altını çizmemiz gerekmektedir. İnsan Tanrı değil ama Tanrısal bir yan taşıyan varlıktır. İyi insan Tanrıya en çok benzeyen insandır. Bu benzerlik ahlaki açıdan; insanın özgürlük alanıyla alakalı bir durumdur. İnsanın Tanrıya benzeme çabası onu yüceltecek ve evrene olan bağımlılıktan kurtaracaktır. Bu yönüyle diğer varlıklardan daha üst bir dereceye gelmiş olacaktır.

Tanrının insanı kendi suretinde yarattığı şeklindeki ifadeye farklı bir bakışaçısı da getirilebilir. Burada suret kelimesinin kökü olan SVR alışmak alıştırmak anlamlarına da gelmektedir.¹⁰⁵ Böyle anladığımızda, bu ifadeyi "Tanrı insanı kendisine alışık yarattı" şeklinde tercüme edilebileceğine dikkat çekmek isteriz.

¹⁰⁴-Sa'd Suresi (38)-71

¹⁰⁵- SVR, *Savire-Saveren: Meyletmek,Bir tarafa eğilmek,*Esare, İsaletün: Meylettirmek, bir şeyi bir tarafa eğmek. (Mevlüt Sarı, El Mevarid, İstanbul,Tarihsiz-) Bakara Suresi(2)-260' ta kelime bu anlamıyla kullanılmıştır.

Tanrı insana yakın bir ideal ben olmak durumundadır.

“Bir kişinin başka kişilere yönelerek, onlarda kendisi için ideal gördüğü yönü almak ve bu sen’leri birleştirmek suretiyle oluşturduğu ve ruhunun derinliklerinde olmayı arzu ettiği türden bir kişiliğin sevgisini ona veren bir ideal ben, bir ilahi sen olmasaydı, yalnızca mümkün formların birliğine sahip bir ben olarak kalırdı”. Kişiliğimiz ideal ben varolmadığı takdirde birlikten yoksun kalır; sonuçta da benin kendiliği ortadan kalkardı.”¹⁰⁶

İnsan fiziksel açıdan evrene bağımlı ve zorunlu; ruhsal açıdan Tanrıya dönmek ve özgürdür. Tanrı yaşayan bir varlıktır. Bu yüzden Tanrı insanla ilişki kurar. İnsanın kendindeki ideal yanı fark etmesi bu ilişki sayesinde gerçekleşir.

XXV. AŞKINLIK AÇISINDAN İNSAN

İnsanın kendisini tanımlarken kimi güçlüklerle karşılaşacaktır. Ben bu anlamda hem aşkın hem içkindir. Benin aşkınlığı Tanrıdandır. Beni bu dünyanın sınırları içinde algılayabileceğimizi söylediğimizde ben sadece bir madde ve bir beden olacaktır. Ayrıca bu, benin mevcut dünyanın dışında bir yönünün olmadığını söylemiş olacağız demektir. Beni beden olarak tanımladığımızda insanı tanımlamış olduğumuzu söylememiz mümkün müdür? Bene anlam katan onun aşkın yönüdür. Ben bu aşkınlığı sınırlı ve kısıtlı dünyadan almamakta belki aşkın bir varlıktan almaktadır. Benin kendini tanıması biraz da öteki ile mümkün olacaktır. Bu noktada Aşkınlık bağlamında bir *aşkın öteki*, ona, ondaki aşkınlığı anlatacaktır. İnsandaki aşkın yön tanrısal aşkınlığı anlayabilecektir. Bu yön bu dünyanın sınırlarını aşacak ve insanı bir başka dünya ile buluşturacaktır. İnsan eksikliğini aşkın bir varlık’ın bakışıyla kavrayacak ve dünyadaki yerini bu varlık ile anlamlandırabilecektir. Aşkın varlığı unuttuğunda ya da dışladığında ya kendini, ya da dış dünyayı tanımlayacaktır. Bu Tanrılaştırma eyleminde sadece kendi eksikliklerini; zaaflarını yansıtacaktır.

Kutsalın bu dünyada olmamasının anlamı budur. Ahlaki eylemlerimizin rasyonel ve dünyevi ölçülere sığmamasının nedeni budur. Şimdi buna eğilelim.

XXVI. KUTSAL NEDİR?

1. Kutsal Bu Dünyada Olmayandır

Bu dünyayı bir başka dünyaya bağlayan en temel şey kutsaldır. Bütün insan topluluklarında Kutsal bu dünyada olmayan bir başka dünyaya işaret eder. Kutsal bu dünyanın bir başka dünya ile bağlantısını kuran şeydir. Tabular, kurallar, yasaklar, buyruklar hep bir kutsalı refere ederek varolurlar. Kutsal çehreler bile gücünü Kutsal’ın

¹⁰⁶ -Urhan Veli, İnsanın Ve Tanrının Kişiliği (Bilinçler arası ilişki) s.78, Ankara, 2002

kendisine borçludur Kutsallaştırma ve kutsal olmasaydı, kutsalın insan üzerinde etkisi olmasaydı kimse Kutsalın arkasına gizlenme gereği duymayacaktı.

2. Kutsal Gücünü Nereden Alır Ya da Kutsal İçkin Midir Aşkın mı?

Evrendeki herşeyi anlamlandıran bizzat insanın kendisidir. İnsan bu anlamlandırma ile diğer varlıklardan ayrılır. Bu yüzden insan sembol üretmiş, simgeler oluşturmuştur. Örneğin kırmızı gül aslında bir bitkidir ancak ona Aşk'ı temsil etme anlamı katan insanın kendisidir.

İnsan dışındaki nesnelere ne iyidir ne kötüdür ne güzeldir ne çirkindir, ne lanetlidir ne korkunçtur. Onlara bu anlamları yükleyen bizzat insanın kendisi olmaktadır.

XXVII. İNSANIN ANLAMLANDIRMA YETİSİNİN KAYNAĞI NEDİR

Ya Tanrıdır Ya da zaman sürecidir. Tanrı dediğimizde de zaman süreci dediğimizde de bir sonuca varmış oluyoruz. İster tanrı diyelim ister zaman süreci her ikisinde insanın kutsal dediği bir fenomen ile karşı karşıya kalmaktayız.

XXVIII. AŞKIN VE İÇKİN'İ ANLAMAK BAĞLAMINDA İKİ YAKLAŞIM

1. Mükemmellik Tasarımının Kaynağı Ve Tanrı

Descartes İnsanın eksik ve kusurlu olduğunu eksik olan bir varlığın mükemmel bir varlığı tasarlayamayacağını; mükemmel bir varlık fikrinin insana ancak Mükemmel bir varlıktan geleceğini söylemektedir. Bu Mükemmel varlık ise Tanrıdır. Ekmel Varlık delili olarak bilinen delilden yola çıkarsak sınırlı bir varlığın sınırsız bir varlığı nasıl tasavvur edebileceğini sorabiliriz. Feuerbach ben'in nesnelere yola çıkarak düşüncüyü ürettiğini söylüyor. Biz Sonsuz, sınırsız ve kusursuz bir varlık görenek mi sonsuzluk sınırsızlık ve mükemmellik düşüncelerine varmaktayız? Elbette hayır? Kusurlu Tanrıyı yaratan da insan değil midir? O zaman hangisi insanın gerçek Tanrısıdır? Hangi İnsan sorusu hangi Tanrı sorusunu beraberinde taşıyacaktır? O zaman bizim üreteceğimiz tanrı daima bizden kusurlar taşıyacaktır. Bu kusurlar "Tanrı'nın neden mükemmel olmak zorunda olduğu" sorusunu cevaplamada güçlükler çıkaracaktır? İnsanın tanrısı olsa olsa Mutlak Din'in Tanrısı değil Pagan'ın Tanrısı olacaktır.

Ortega'nın dediği gibi "benin benliğe içkinliği bunu sağlayan bir aşkınlık olmadan nasıl kavranabilir?" Ego dinamikliğini sadece egodan alabilir mi?

2. Ahlaki Değer ve Tanrı

Kant Ahlaki değerlerin bu dünyanın ötesinde bir dünya ile ve Tanrı ile anlam kazanacağını belirtir. Bunu adalet gibi bir ahlaki değerden yola çıkarak değerlendirelim. Aristoteles'in de söylediği gibi adalet en yüce erdemdir. İnsan adaleti her zaman

istemektedir. Ancak adalet bu dünyada tamamen gerçekleşmeyebilmektedir. Korkunç zulümler yapan bir insan kimi kere asla herhangi bir ceza görmeden bu dünyayı terketmektedir. Bu durum insanın adalet anlayışını zedeleyeceğinden bu adaletin gerçekleşmesi önümüze adaleti bu dünyanın ötesinde de sağlayacak bir Tanrı tasarımını koyduğu gibi, adaletin gerçekleşmesi için bu dünyanın ötesinde de bir dünya olduğunu da gösterecektir.

Bu noktada Tanrı ahlaki ve hukuki bir boyut kazanmaktadır. Feuerbach'ın sevginin tanrısı olarak öne çıkardığı Tanrıyı ahlak ve hukuktan soyutladığımızda aslında elimizde Tanrı diye bir varlığın kalması da mümkün olmayacaktır.

Feuerbach Kilise teolojisi bağlamında sevgiyi ele alırken kimi temel hatalar yaptığını düşünmekteyiz. Onun Sevgi konusunda İsa peygamberin yaklaşımını da sağlıklı değerlendiremediğini düşünmekteyiz.

Sevgi soyut bir kavramdır. Neye göre seveceğiz? Akıldan ve ahlaktan yoksun sevgi bir hastalık olarak öne çıkmaz mı? İyiyi ve kötüyü aynı oranda nasıl seveceğiz. Sadece iyiyi sevelim dersek o zaman işin içine ahlak girmez mi?

İnsanların ortak çıkarı söz konusu olduğunda Sevgi de Nefret de bir ilkeye dayanmalıdır. Değilse hastalıklı durumlar ortaya çıkar. Nedensiz sevgi ve nedensiz nefret bu bakımdan hastalıklı bir duruma işaret eder. Bu yüzden "*Keskin dişli kurda acımak kuzulara zulümdür*" denmiştir.

İsa ötekini sevmeyi değil ötekini affetmeyi öne çıkarmıştır. Affetmek ise bir ilkeye dayanmaktadır. O da yaşamın dokunulmazlığı ve kutsallığı ilkesidir. Bu affetme yaşamın ıslah edilmesi için gerekli olabilmektedir. İnsansal yaşamın sürmesi için *yaşam'a sevgi duymanın* bir tezahürü olarak affetmek ortaya çıkmıştır. Ancak bu sevgi'den dolayı salt affetmek değil, yeri geldiğinde cezalandırmak da gerekmektedir. Eğer cezalandırmıyorsak bu aslında sevgisizliğin bir belirtisi olacaktır. Bu tür bir sevgi bozucu ve yıkıcı olacaktır. Tarih içerisinde bu sevginin marazi etkilerini insanlık çok büyük acılar çekerek ödemiştir.

Affetmek ilkeye dayanmaktadır oysa sevme soyut bir olgudur.. Affetmekte akıl, ahlak ve sevgi; üçü bir aradadır. Oysa sevmede çoğu kere ne akıl ne ahlak bulunmaktadır. Akılsız ve ahaksız sevgi dünyadan el etek çekmeyi getirmiş ve insanlığın yozlaşmasında çok yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

İsa kötülüğü sevin demiyor; kötü eylemleri sevin demiyor. İsa dünyadan kötülüklerin önünün alınması için yaşama ve insana olan sevgisinden dolayı..bunu söylüyor. Bu noktada diğer büyüktektanrı dinlerle de örtüşüyor.¹⁰⁷

¹⁰⁷ -"Kötülüğü iyilikle sav -ortadan kaldır"emri aynı zamanda Kuran'ı Kerim'in de emridir

XXIX. NEDEN BABA-TANRI

Baba Tanrı imgesi salt Hristiyanlıkta olan bir sapma değildir. Klasik pagan mantığı daima baba merkezli çalışmaktadır. Gerçi ana merkezli çalıştığı da olmuştur. Ana'ya tapınılan dönemler de olmuştur. İslam'ın zuhuru sırasında Mekke putperestleri babaya Rabb derlerdi. Baba ekmek getirir, evin iâşesini temin eder, korur sever ve cezalandırır. Bu çerçevede genel anlamda pagan dinler hep Babayı önemserken anneyi yadsırlar. Sebebi pagan mantığının dünyevileşme eğilimidir. Paganizm Tevhid dininden dünyevileşme yönelimiyle kopmuş; oluşturulmuştur. Pagan dinlerin ortaya çıkış süreci insanın dünyevi menfaatleri tercih etme sürecidir. Bu noktada Tanrı eşyalaştırılmış ve egemenlerin isteklerini yerine getiren bir ideolojik aygıtla dönüştürülmüştür. Dünyevi saltanat ve dünyevi otoriteye denk düşen en önemli imge elbette Baba imgesidir. Saltanatın bekası ise oğul imgesi ile ortaya konulacaktır.

İşte *Tanrıdan kopan insanın* ürettiği Tanrı emre amade bir tanrı olmanın ötesinde bir Tanrı olmayacaktır. Tanrının Tanrısı ile insanın Tanrısını bu anlamda özdeşleştirmeye çalışmanın ne büyük bir yanılsama olduğu ortadadır.

İnsanın arzularını Tanrılaştırmasıysa din¹⁰⁸ İnsan neden anne ye değil de babaya ihtiyaç duymuştur? Feuerbach insanın anne ye daha yakın olduğunu iddia etmesine rağmen bu konuda net bir açıklama getiremiyor. Tezini tamamen kilise teolojisi üzerine kurduğu için bu tezin yıkılmaması için epeyce ter döküyor. Hatta oğulun hem erkek hem dişi olduğunu iddia edecek kadar da ileri gidiyor. "o yarı kadın yarı erkektir"¹⁰⁹ diyor. Aslında insanın kadını da Tanrılaştırdığı dönemler olmuştur.¹¹⁰ Kadın Tanrısı olan toplumlar bulunmuştur. Tanrının gerçek mesajının unutulduğu dönemlerde insanın kendi arzularını ilahlaştırdığı(Tanrılaştırdığı) dönemlerde bu tür sapmalar her zaman görülmüştür. Kimi insanlar tanrıya arzularını dillendiren bir aygıt gözüyle bakmışlardır. Bunu Feuerbachtan çok önce bizzat Tanrıyı diğer varlıklardan üstte gören Tevhidi dinler söylemiştir.¹¹¹

Ayrıca Muhammed peygamberin Tanrısı ne bir Arap şeyhi olmuştur, ne de Arap toplumunun Tanrılarıyla uyum sağlamıştır. Arap yarımadasındaki sıradan insanın özlemlerinden ve değerlerinden oldukça uzak bir tanrıdır bu Tanrı.¹¹²

Tanrının kendini tanımlaması bir kenara bırakılınca insan ya kendini ya da dış dünyayı(eşya ve hayvan) Tanrılaştırmıştır. Bu çaba kendisine uymayan Tanrıyı daima kendisine uygun hale getirme çabasıdır. Bu yaklaşım daha önce de yer yer belirttiğimiziz

¹⁰⁸ -a.g.e.s.101

¹⁰⁹ -a.g.e.s.99

¹¹⁰ -Kur'an bu konuda 'Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Halbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar.'(Nisa-117) demiştir.

¹¹¹ -"Hevasını (arzularını)ilah edinene görmedin mi?" (Casiye/23) Ayrıca bkz. İbrahim Suresi.

¹¹² -Ayrıntılar için,Bkz.T.İzitsu, Kur'anda Allah Ve İnsan, Çev.S.Ulududağ, İbni Hişam, Es Sire.Beyrut Tarihsiz

gibi daima insanın özünde bulunan mutlak Tanrı fikrine yaslanmıştır.

Feuerbach bu yüzden "insan, insan olmayan bir tanrıyı reddeder ve ancak insanı doğrulayan bir tanrıyı kabul eder"¹¹³ derken bu gerçeğin altını çizmektedir. Onun bu yaklaşımını putperestin tanrısı için kabul etmekte bir sakınca bulunmamaktadır. Bu özellik putperest'in temel özelliğidir.¹¹⁴

Oysa bir diğer Kutsal Kitap Kur'an¹¹⁵ anneyi övüyor; öne çıkarıyor. Kur'an pagan düşüncesinin bu tür ayrımcı Tanrı anlayışının ötesinde bir tanrı tasavvuruna işaret ediyor.

XXX. 12-TANRININ TANRISI

"Tanrılar ve insanlar arasında bir tek yüksek tanrı vardır. O ne beden ne de düşünce olarak ölümlülere benzer...O tamamıyla görür,tamamıyla düşünür,tamamıyla işitir.Fakat hiç yorulmadan onun düşüncesi her şeyi yönetir. O hareketsiz, daima aynı halde kalır. Başka yere gitmek Ona yakışmaz. Ölümlüler Tanrıların kendileri gibi doğmuş olduklarını kendikilere benzeyen duyuları sesleri bedenleri olduğunu sanırlar"

Xsanaphon

"Deki O Allah biriciktir. O Allah Sameddir. Doğmamış ve Doğurmamıştır. Hiçbir şey onun dengi değildir.O bir şeye ol derse o oluverir." K.Kerim(İhlas Suresi)

Tanrının Tanrısının en önemli özelliği yaratmadır. Yaratıcı tanrı olabilir.Büyüktektanrı dinlerin ortak noktasında putperestlere yönelik en önemli eleştiri Tapınılan varlıkların yaratıcı özelliklerinin olmayışdır.Yaratıcı özellikleri olmayan varlıkların tanrı olamayacakları özellikle vurgulanmıştır.

Feuerbach yaratmayı bir zihinsel ve duygusal yönelim olarak ele alıyor. Fakat bu yaklaşım bütün bir evrenin oluşumunu ve düzenin açıklamaya yetmiyor.O zaman yaratıcılık özelliği Tanrının İki özelliği olmalıdır

1. Yaratma(varetme)

Evreni ve içindekileri yaratma anlamında bir yaratmadan sözediyoruz burada.

2. Yaşamın dayandığı kuralları koyma

1-Fiziksel yasalar, zorunlu olduğumuz yasalar.

Feuerbach bu noktalara değinmemektedir.

2-Ahlaki kurallar-Vahiy

Yaşamın süregitmesini sağlayan güç insanın bu yaşamla uyum içinde olmasını

¹¹³ -a.g.e,s.102

¹¹⁴ -"Bu Kuran'ı götür başka bir Kur'an getir ya da bunu değiştir."Yunus-15, "Onlardan her biri kendilerine açılmış sahifeler verilmesini istiyor." Müddessir-52, "İbrahim şöyle dedi: "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?" Saffat-95, "Onlar hiçbir şey yaratmayan bilakis kendileri yaratılmış bulunana tapıyorlar" Nahl-20 şeklindeki ifadeler Kuranda geçmektedir.

¹¹⁵ -Ki Feuerbach bundan hiç söz etmiyor.

sağlamak için kurallar koyma yetkisine sahiptir. Bu noktada bize dost ve bize yakındır. Bizimle aynıdır, bizden ayrı değildir.

İyi ve kötü insan içindir. Tanrı için bu sözkonusu değildir. İnsanın iyi dedikleri de zaman içinde değişebilmekte ancak Tanrı istenci değişmemektedir.

XXXI. SONUÇ

Feuerbach'ın dine ilişkin yaklaşımları orijinal sayılmaz. Bütün pagan inançlarda olduğu gibi Hıristiyanlık da Tanrıyı aşkınlıktan çıkarıp İnsan haline getirmiştir. Bu getirme süreci konusunda oldukça çok çalışma yapılmıştır.

Aşkın bir Tanrı yoksa benim dış dünyadan bağımsız olamayışından kaynaklanan sınırlılıklar eksiklikler Tanrımı belirleyecektir. Bu noktada eğer aşkın bir tanrı varsa bana kendisini anlatması gerekecektir. Kendini anlatan Tanrı ile insanın anlattığı Tanrı çoğu kere çatışma içerisinde olacaktır. Bu yüzden tanrı mutlak olmalı; ölçü olmalıdır.

Yer çekimi benim dışımda varolmasaydı herkese göre bir yerçekimi olsaydı evrenin düzeni elbette bozulurdu.

Bu noktada bütün insanların ötesinde bütün toplumların ötesinde bütün değerlerin ötesinde bir mutlak ölçü bir mutlak değer olmak zorundadır. Bu varlığın temel özelliği ise, yaratıcı ve düzen verici olmasıdır. Bana bağlı olmayan ama benim ona bağlı olduğum bir varlıktan sözediyorum. İsa Tanrı değildir. İnsan İsa'yı Tanrılaştırmıştır. Tanrı İsa; İsa değildir. Tanrı olmayan Tanrılaştırılmış İsa zulme ve haksızlığa aracı kılınmıştır. İnsanın Tanrısı insanı yoketmek için konumlandırılmıştır. Tarih insanın Tanrısının vahşetleriyle doludur.

Tanrının Tanrısı kendini tanımlar. İnsan Tanrıyı kendi sınırları içerisinde kavramaya çalışır. Tanrı bir obje olmadığı için insan bilgisine konu alamaz. İnsan zihni, objelerle çalışır. Bu yüzden insan Tanrı hakkında konuşamaz. Tanrı hakkında konuşmak için Tanrı olmak gerekir. Tanrı insanın bu durumunu bildiği için kendisi hakkında konuşmuştur. Vahyin genel anlamı budur. Tanrının konuşmaları Tanrıyı betimlemede yol gösterir. Tanrı kendini anlatır.

Bu yüzden Tanrının Tanrısı ile, Tanrının kendisini anlattığı unsurdan(vahiy)uzak olan insanın Tanrısı farklı olacaktır. Paganın tanrısı bu yüzden çoğu kere çıkarın, bencilliğin, zorbalığın Tanrısı olacaktır. Kilise Tanrının sözünü bir yana bıraktığından yani Tanrının Tanrısının mesajını dejenere ettikten sonra İnsandan bir Tanrı üretmiştir. Bu *İnsan Tanrı* Kilisenin emrine amade bir Tanrı olmuştur. Kilise, Baba ve oğul gibi çift başlı bir Tanrı tasarımı ile Tanrıyı insanlaştırmış (enkernasyon) ve putperestliğin bir biçimini oğul imgesi ile yaşatmıştır.

Feuerbach aslında dini betimlerken bir pagan anlayıştan yola çıkıp yine pagan bir anlayışa varmıştır. Bu yüzden onun yaklaşımlarını paganizmi açıklama noktasında

değerli bulmakla birlikte, dinin özünü açıklama noktasında değersiz bulmaktayız.

KAYNAKÇA

Feuerbach, Hristiyanlığın Özü, Çev.Devrim Bulut, Ankara-2004

Gökberk Macit, Felsefe Tarihi,1996

Feuerbach, Geleceğin Felsefesinin İlkeleri,İst.1991

Gusdorf Georges, İnsan Ve Tanrı, Çev.Zeki Özcan,İstanbul,2000

Tillich Paul, Din Felsefesi, Çev.Zeki Özcan, İstanbul, 2000

King Robert H.Çev. Temel Yeşilyurt, Tanrının Anlamı, İstanbul, 2001

Urhan Veli, İnsanın ve Tanrının Kişiliği, Ankara,2002

Armstrong Karen, Tanrının Tarihi, Çev.Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, Ankara,1998

Aydın M.S. , Din Felsefesi, Ankara,1992